Ku pamięci Tapaniego Harviainena (1944–2024)

Henryk Jankowski

0000-0003-2576-1204

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

28 września 2024 roku odszedł Tapani Harviainen, wybitny i ceniony semitolog fiński, który wiele swych prac poświęcił Karaimom, wielki ich przyjaciel, wspierający rozmaite zamierzenia badawcze i wydawnicze, uczestnik licznych spotkań oraz konferencji związanych z Karaimami, znakomicie rozumiejący Europę Środkową i Wschodnią, kilkukrotnie goszczący u nas w Polsce. W największym dzienniku fińskim, „Helsingin Sanomat", 24 października 2024 roku ukazało się wspomnienie pośmiertne autorstwa jego przyjaciół, Harry'ego Haléna i Kaja Öhrnberga[1]. Uroczystość pogrzebowa odbyła się 15 listopada 2024 roku.

Tapani Harviainen urodził się 1 lutego 1944 roku w Kuopio. W 1970 roku uzyskał stopień magistra na podstawie pracy *Raamatun heprean elävistä ääntämistraditioista* (O żywej tradycji wymowy hebrajskiego biblijnego) na Uniwersytecie Helsińskim, a w 1977 roku obronił pracę doktorską *On the Vocalism of the Closed Unstressed Syllables in Hebrew*. Swoją pracę zawodową rozpoczął jako nauczyciel hebrajskiego po uzyskaniu stopnia magistra. W latach 1985–2009, tj. do przejścia na emeryturę, był profesorem

1 H. Halén, K. Öhrnberg, *Seemiläisten kielten tuntija. Muistokirjoitus: Tapani Harviainen 1944–2024*, https://tinyurl.com/Harviainen (dostęp: 12.12.2024).

 DOI: 10.33229/ak.1054

języków semickich na swojej uczelni. Pracował w Instytucie Języków Azji i Afryki, niestety już nieistniejącym, w którym wykładało wielu wybitnych profesorów orientalistyki.

Tapani Harviainen był autorem licznych publikacji. Halén, autor bibliografii jego prac za lata 1970–2003, wymienia 265 pozycji. Zostały one podzielone tematycznie, dzięki czemu możemy łatwo rozpoznać najważniejsze dziedziny naukowych zainteresowań badacza: semitologia ogólna, język hebrajski, biblistyka, judaistyka ogólna, Żydzi w Finlandii oraz karaimoznawstwo. Temu ostatniemu Tapani Harviainen poświęcił 46 prac w latach 1992–2003. Ze swojej strony mógłbym wspomnieć o jego 10 kolejnych rozprawach, opublikowanych po tym okresie w latach 2004–2016.

Właśnie dzięki karaimoznawstwu poznaliśmy się, zaprzyjaźniliśmy i współpracowaliśmy.

Choć pierwszy artykuł Tapaniego Harviainena o sprawach karaimskich ukazał się wcześniej, jego właściwe skierowanie się ku badaniom karaimoznawczym nabiera rozpędu po ogłoszeniu przez Litwę niepodległości 11 marca 1990 roku, dzięki któremu mniejszości narodowe i etniczne na Litwie, w tym Karaimi, mogły jawnie nauczać swoich religii i języków, ubiegać się o zabrane im przez władze radzieckie świątynie i nieruchomości, a także prowadzić działalność wydawniczą. Od tego czasu Tapani Harviainen nawiązuje kontakty ze wspólnotami karaimskimi w Litwie i w Polsce, głównie w Wilnie i Trokach, gdzie język karaimski był wciąż używany, a starsi Karaimi pamiętali dawne zwyczaje religijne i umieli czytać teksty liturgiczne wedle tradycji ich nauczycieli, przekazywanej z pokolenia na pokolenie. Tapani Harviainen odwiedzał litewskich Karaimów wiele razy, uczestniczył w licznych konferencjach i spotkaniach w Trokach czy w Wilnie, ale bywał też na konferencjach w Warszawie oraz Poznaniu. Zawarł także cenne relacje z Działem Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Petersburgu, gdzie pracował nad rękopisami karaimskimi, głównie z Kolekcji Abrahama Firkowicza. Utrzymywał bardzo dobre kontakty zarówno z badaczami zachodnimi, jak i środkowoeuropejskimi oraz rosyjskimi, zwłaszcza do 2000 roku, kiedy Rosja była jeszcze krajem otwartym.

Tapaniego Harviainena poznałem w 1991 roku w Wilnie na konferencji poświęconej 30-leciu śmierci Serai Szapszała. To było w listopadzie, jeszcze przed uchwaleniem zniesienia ZSRR i parafowaniem tego aktu, a Tapani

Harviainen był wówczas jedynym uczestnikiem obrad pochodzącym ze „starej zachodniej Europy". Warto wspomnieć jego udział w tych naszych środkowoeuropejskich wydarzeniach naukowych. Podczas wyżej wymienionej konferencji w 1991 roku wygłosił odczyt *The Bible and its Karaim Reading Tradition*, w 1997 roku w Wilnie na spotkaniu dotyczącym 600-lecia osadnictwa Tatarów i Karaimów w Litwie przedstawił referat *The Firkovich Collections in St. Petersburg as a Source for the History of East European Karaims*, w 2003 roku w Warszawie na konferencji „Karaj kiuńliari" mówił o *Abrahamie Firkowiczu i przeciwstawnych portretach bibliofila* (zob. Harviainen 2004), w 2007 roku w Wilnie na wydarzeniu poświęconym 610 rocznicy osiedlenia się Tatarów i Karaimów w Wielkim Księstwie Litewskim wystąpił z referatem *The Catechism by Jacob Duvan (1980) as a Document of the Karaim Creed*, w 2012 roku w Poznaniu uczestniczył w konferencji „Cultures in Conversation: Hebrew and Karaite Literature in Poland and Eastern Europe" z referatem *The Rise of Karaim Cultural Nationalism as a Part of the European Movement* (zob. Harviainen 2013b), wreszcie – w 2014 roku w Segedynie podczas warsztatów „Karaim Studies" wygłosił referat *Views and Targets of Karaite/Karaim Studies* (zob. Harviainen 2015). Nie wspominam tu o licznych konferencjach i sympozjach na Zachodzie i w Izraelu, w których uczestniczył.

Niezależnie od swych wschodnich zainteresowań Tapani Harviainen świetnie znał tradycje zachodnioeuropejskie. Otrzymał staranne wykształcenie w dobrej szkole fińskiej, gdzie uczył się języków klasycznych: greki i łaciny. Bardzo dobrze znał szwedzki i był wielkim orędownikiem utrzymania statusu tego języka w Finlandii, opowiadając się zarazem za bliską współpracą między krajami skandynawskimi i uważając, że szwedzki powinien być wspólnym językiem międzyetnicznym w Skandynawii. Gdy w 2000 roku zorganizował 7th Scandinavian Congress of Jewish Studies (7. Skandynawski Kongres Judaistyczny) w Järvenpää, zaprosił wielu badaczy z Europy Środkowej i Wschodniej oraz Rosji, którzy wygłosili kilka referatów z dziedziny studiów karaimskich. On sam wystąpił z referatem *The Madjalis Scroll and the Colophon of the Derbent Torah Found by Abraham Firkovich in 1840* (zob. Harviainen 2003b).

Tapani Harviainen wspierał swych, wówczas uboższych w zasobach materialnych i doświadczeniu, kolegów z Europy Środkowej i Wschodniej

zarówno radą, jak i pomocą finansową, którą udawało mu się pozyskać z różnych instytucji i fundacji. Dla przykładu Mykolas Firkovičius w swych modlitewnikach z 1998 i 1999 roku dziękuje za wsparcie finansowe Fińskiej Fundacji Kultury i Harviainenowi osobiście.

Nasz zmarły przyjaciel, choć publikował swoje prace w czołowych czasopismach i wydawnictwach zachodnich, zamieszczał artykuły także w periodykach polskich, np. „Karaite Archives" (zob. Harviainen 2013b, 2016a, 2016b) lub „Folia Orientalia" (zob. Harviainen 1992a), a także w rosyjskich, np. „Manuscripta Orientalia" (zob. Harviainen 1998a). Współpracował też z „Acta Orientalia Vilnensia" jako recenzent. Uczestniczył jako wykładowca w Karaimskiej Szkole Letniej w Trokach.

Jeśli chodzi o studia karaimoznawcze, można wskazać na kilka obszarów zainteresowań zmarłego. Po pierwsze należy do nich postać Abrahama Firkowicza, któremu i którego działalności poświęcił kilka ważnych prac. Z tym wiąże się fascynacja olbrzymimi kolekcjami rękopisów ze zbiorów Firkowicza, przechowywanych w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej. Choć za Szymonem Szyszmanem nazywał Firkowicza „uczonym typu średniowiecznego", obalał wysuwane pod jego adresem oskarżenia. Drugi obszar jego badań stanowiły czytanie i recytacja hebrajskich tekstów biblijnych przez Karaimów, po trzecie zaś – zajmował się wspieraniem członków tej społeczności w zachowaniu wiedzy o wymowie języka hebrajskiego.

Zakres niedotyczących karaimoznawstwa zainteresowań Tapaniego Harviainena dobrze obrazuje księga pamiątkowa opublikowana w celu uczczenia 60. rocznicy jego urodzin w 2004 roku. Ważną rolę odgrywają tam dzieje Żydów, języki hebrajski, aramejski, syryjski i babiloński, dialekty nowoaramejskie, a także języki kuszyckie.

Tapani Harviainen był członkiem redakcji fińskiego pisma orientalistycznego „Studia Orientalia" oraz periodyków orientalistycznych w Szwecji i Francji. Przewodniczył Fińskiemu Towarzystwu Orientalistycznemu. W 2008 roku prezydent Valdas Adamkus odznaczył go Medalem za Zasługi dla Litwy.

Jak wspomniałem, Tapaniego Harviainena poznałem w 1991 roku i nasze dobre kontakty trwały do 2022 roku, a więc dopóki dopisywało mu zdrowie. Nawiązaliśmy porozumienie Erasmus – jedno z pierwszych na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Choć wymiana studencka

była jednostronna, gdyż studenci fińscy do Poznania nie przyjeżdżali, kilku słuchaczy UAM-u wyjechało do Uniwersytetu Helsińskiego w latach 1998–2001. Była wśród nich Paulina Urbaniak, arabistka, która przebywała tam pod opieką Tapaniego Harviainena, nauczyła się tajników hebrajszczyzny w języku karaimskim, a której pracę magisterską przywoływałem w moim artykule z „Almanachu Karaimskiego" z 2019 roku. Drugim ze studentów był Andrzej Drozd, dziś dr hab. w Instytucie Orientalistycznym Uniwersytetu Warszawskiego, który wówczas zorganizował w Helsinkach – z pomocą Tapaniego Harviainena – małą wystawę rękopisów i piśmiennictwa Tatarów polsko-litewskich. W latach 1998–2000 wspólnie prowadziliśmy też polsko-fiński projekt „Wydanie rękopisów z Kolekcji Abrahama Firkowicza", który zaowocował wyjazdem do Petersburga, pracą nad rękopisami i publikacją kilku z nich.

W ostatnim czasie Tapani Harviainen zmagał się z ciężką chorobą. Nasza ostatnia korespondencja nosi datę 24 grudnia 2023 roku – wymieniliśmy wówczas zwyczajowe życzenia świąteczne i noworoczne. Tapani Harviainen napisał wspomnienia, które powinny niedługo ukazać się drukiem[2]. Zmarł w szpitalu w Helsinkach w wielu 80 lat. Jego odejście jest wielką stratą dla karaimoznawstwa.

Wybór prac karaimoznawczych Tapaniego Harviainena[3]

1991 *De Karaitis Lithuaniae*: Transcriptions of recited biblical texts, description of the pronunciation tradition, and peculiarities of Shewa. *Orientalia Suecana* 38–39: 36–44.

1992a Abraham Firkowitsh, Karaites in Hīt, and the provenance of Karaite transcriptions of Biblical Hebrew texts into Arabic script. *Folia Orientalia* 28: 179–191.

1992b The Karaites of Lithuania at the present time and the pronunciation tradition of Hebrew among them. A preliminary survey. W: Aron

2 Wiadomość tę zawdzięczam Harry'emu Halénowi, któremu bardzo dziękuję za tę i inne cenne informacje.

3 Zob. przygotowaną przez Haléna obszerną bibliografię prac Harviainena za okres 1971–2004 pt. *Bibliography of the Publications of Tapani Harviainen* (*Studia Orientalia* 2004, t. 99, s. xiii–xxvii).

Dotan (red.). *Proceedings of the Ninth International Congress of the International Organization for Masoretic Studies 1989*. (Masoretic Studies 7). Atlanta: Scholars Press for the Society of Biblical Literature. 53–69.

1993 A Karaite Bible transcription with indiscriminate use of Tiberian *pataḥ* and *segol* vowel signs. W: Riccardo Contini, Fabrizio A. Pennacchietti i Mauro Tosco (red.). *Semitica: Serta philologica Constantino Tsereteli dicata*. Torino: Silvio Zamorani Editore. 83–97.

1994a A Karaite Bible transcription with indiscriminate counterparts of Tiberian *qameṣ* and *ḥolam* (Ms. Firkovitsh II, Arab.-evr. 1). W: Aron Dotan (red.). *Proceedings of the Eleventh Congress of the International Organization of Masoretic Studies (IOMS), Jerusalem, June 21–22, 1993*. Jerusalem: World Union of Jewish Studies. 33–40.

[z Haseebem Shehadeh] 1994b How did Abraham Firkovich acquire the great collection of Samaritan manuscripts in Nablus in 1864? *Studia Orientalia* 73: 167–192.

1996 The Cairo *Genizot* and other sources of the Second Firkovich Collection in St. Petersburg. W: E. J. Revell (red.). *Proceedings of the Twelfth International Congress of the International Organization for Masoretic Studies* (Masoretic Studies 8). Atlanta: The Society of Biblical Literature, USA Scholars Press. 25–36.

1997a Signs of new life in Karaim communities. W: M'hammed Sabour i Knut S. Vikør (red). *Ethnic encounters and culture change. Papers from the Third Nordic Conference on Middle Eastern Studies, Joensuu, 1995*. Bergen: Nordic Society for Middle Eastern Studies. 72–83.

1997b Three Hebrew primers, the pronunciation of Hebrew among the Karaims in the Crimea and *Shewa*. W: Elie Wardini (red.). *Built on Solid Rock. Studies in honour of Professor Ebbe Egede Knudsen on the occasion of his 65th birthday. April 11th 1997*. Oslo: Novus. 102–114.

[z Haseebem Shehadeh i Harrym Halénem] 1997c Samaritan and Karaim commitments to *minyan*, Abraham Firkovich, and the poor of Trakai. *Studia Orientalia* 82: 85–98.

1998a Abraham Firkovich and the Karaite community in Jerusalem in 1864. *Manuscripta Orientalia* 4, 2: 66–70.

1998b The Karaite community in Istanbul and their Hebrew. W: Ulf Haxen, Hanne Trautner-Kromann i Karen Lisa Goldschmidt Salamon (red). *Jewish Studies in a New Europe: Proceedings of the Fifth Congress of Jewish Studies in Copenhagen 1994*. Copenhagen: C.A. Reitzel Det Kongelige Bibliotek. 349–356.

1999a Abraham Firkovich as collector of dispersed minorities and their manuscripts in the light of his personal archive in St. Petersburg. *Jewish Studies* 39: 97–106.

1999b Abraham Firkovich, the Aleppo codex, and its dedication. W: Judit Targarona Borrás i Angel Sáenz-Badillos (red.). *Jewish Studies at the Turn of the Twentieth Century: Proceedings of the 6th EAJS Congress, Toledo, July 1998*. Vol. I. Leiden: Brill. 131–136.

2003a Abraham Firkovich. W: Meira Polliack (red.). *Karaite Judaism: A guide to its history and literary sources*. Leiden and Boston: Brill. 875–892.

2003b The epigraph of the Derbent Torah and the Madjalis scroll discovered by Abraham Firkovich in 1840. *Studia Orientalia* 95: 55–77.

2003c The Karaites in contemporary Lithuania and the former USSR. W: Meira Polliack (red.). *Karaite Judaism: A guide to its history and literary sources*. Leiden and Boston: Brill. 827–854.

2003d The Karaites in Eastern Europe and the Crimea: An overview. W: Meira Polliack (red.). *Karaite Judaism: A guide to its history and literary sources*. Leiden and Boston: Brill. 633–655.

2004 Abraham Firkowicz – przeciwstawne portrety bibliofila/Abraham Firkovich – contradictory pictures of a bibliophile. W: Mariola Abkowicz i Henryk Jankowski, przy współpracy Ireny Jaroszyńskiej (red.). 2004. *Karaj Kiuńlari. Dziedzictwo narodu karaimskiego we współczesnej Europie. Nasledie karaimov v sovremennoj Evrope. Heritage of Karaims in Present Europe*. Wrocław: Bitik. 21–27/170–176.

2007a Marriage contracts and items of dowry among the Karaims in Eastern Europe. *Studia Orientalia* 101: 61–83.

2007b The tombstone inscriptions uncovered by Abraham Firkovich in the Crimea in the 1830s–1840s in the light of their squeeze copies recently rediscovered in St. Petersburg. W: A. Maman, S. E. Fassberg i Y. Breuer (red.). *Sha'arei lashon. Studies in Hebrew, Aramaic*

and Jewish languages presented to Moshe Bar-Asher. Jerusalem: The Bialik Institute. 64–77.

[z Harrym Halénem] 2009 An 1843 Karaim dowry list from the Crimea – Turkic in Hebrew appearance. *Studia Orientalia* 108: 267–282.

2010 Karaim studies in Finland. *Turkic Languages* 14, 2: 261–264.

2013a Karaite pronunciation traditions: Modern. W: Geoffrey Khan (red.). *Encyclopedia of Hebrew language and linguistics* Vol. 2 G–O. Leiden and Boston: Brill. 453–457.

2013b The rise of Karaim cultural nationalism as a part of the European movement. *Karaite Archives* 1: 45–57.

2015. Views and goals of Karaite-Karaim studies. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 68, 2: 167–173.

2016a Tiberian Hebrew and Sephardi Hebrew – two models of Hebrew. *Karaite Archives* 4: 11–26.

[z Riikką Tuori] 2016b Karaite and Rabbanite education for Karaite students: A list of titles in the Firkovich Collection (F 946, No. 12). *Karaite Archives* 4: 27–60.